

Træk af Gjesings historie (8)

Spangsbjerg Mølle

Af Poul Højbak

Spangsbjerg Mølle og dens ejere har op gennem tiden spillet en stor rolle for lokalsamfundet. I landet som helhed har møllerne haft en afgørende funktion i industrialiseringen af landbrug og håndværk.

Denne artikel handler først og fremmest om Spangsbjerg vandmølle, men for at kunne beskrive den rigtigt, er det nødvendigt med en fremstilling af vandmøller generelt, deres historie, opbygning mv.

Vandkraft i Danmark gennem tiderne

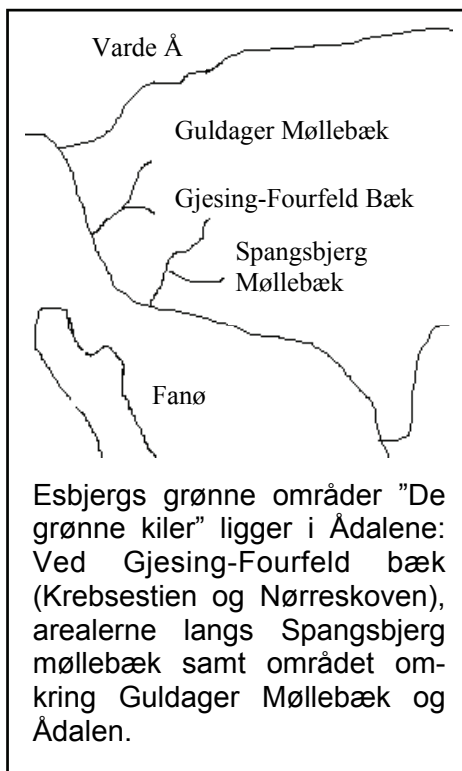
Sammenlignet med fx Norge og alpelandene, er de danske vandløb kun små og kraftløse, men det er et faktum, at vandkraften i Danmark op gennem tiden har spillet en stor rolle.

Det er åer og bække, der har leveret drivkraft til de danske vandmøller.

I vort flade land er ådalene ikke særlig iøjnefaldende, men hvis du er opmærksom på det, er der for eksempel en meget tydelig sænkning af landskabet omkring Fourfeld Bæk. Dette kan bl.a. ses fra Ringvejen ved grænsen mellem Gjesing og Sædding/Fourfeld.

Det er hævdet, at verdens første registrerede vandmølle fandtes o. 200 før Kristi fødsel i Bolle i Nordjylland. Der skulle være tale om en såkaldt skvatmølle, men påstanden holder vist ikke.

Derimod vides det med sikkerhed, at kendskabet til større møller i Danmark er blevet udbredt af munkene sammen med kristendommen.

Esbjergs grønne områder "De grønne kiler" ligger i Ådalene: Ved Gjesing-Fourfeld bæk (Krebsestien og Nørreskoven), arealerne langs Spangsbjerg møllebæk samt området omkring Guldager Møllebæk og Ådalen.

Vandmøllernes opbygning og produktivitet

De første møller, som kendes fra o. Kristi fødsel, var små og simple. De kaldtes skvatmøller og var i brug også her i landet til o. 1700.

Navnet kom formodentlig af, at der kun skulle en lille skvat vand til at drive skvatmøllen.

Kokspang mølle, der omtales første gang 1446 har antagelig været en skvatmølle.

I en sådan mølle faldt vandet skråt ind på det horisontalt liggende vandhjul, hvis aksel havde fat direkte i den øverste møllesten og drejede den rundt mod understenen.

Da kværnstenene var små, krævedes der ikke megen kraft. Produktiviteten har naturligvis været tilsvarende begrænset.

Man har skønnet, at i stenalderen blev en tiendedel af arbejdskraften anvendt til at kværne korn. Set i det perspektiv er det tankevækkende, at selv en lille mølle kunne erstatte op mod 100 personers arbejdskraft.

Det antages, at der i Danmark har været en sådan skvatmølle i hver by og større gård.

Møllerne blev bygget, hvor åens fald var størst og om muligt i en snæver dal, hvor man let kunne etablere en møllesø ved opstemning af vandet.

I 1100-tallet fremkom større vandmøller med lodretgående vandhjul.

I nyere tid var vandmøllerne en betingelse for den voksende industri på land og i by.

Et almindeligt vandhjul udnytter 50-65% af energimængden.

De senere fremkomne vandturbiner udnytter 70-85 % af energien. Ved en vandmængde i minuttet på 18 m³ og en faldhøjde på 2 meter vil det svare til godt 6 HK – med nutidens målestok en beskedne effekt.

Vindmøllerne

Ved nogenlunde konstant vind (20 meters vindfang) har en mølles ydelse svaret til ca. 25 HK (6-8

Gjesings historie 1-24

TRÆK AF
GJESINGS
HISTORIE

På mindepladen står der: Spangsbjerg Mølle med mølledam til højre, foto fra o. 1900.

Spangsbjerg Mølle

På dette sted lå indtil 1994 Spangsbjerg Møllegård. Avls-gården hørte til den tidligere Spangsbjerg Vandmølle der lå lidt længere mod øst ved den tilhørende mølledam. Vandmøllen nævnes første gang i 1427 og eksisterede som vandmølle indtil 1936.

I perioden fra 1859 til 1936 var der også vindmølle.

Nederst: Spangsbjerg Mølle efter et bemalet dørstykke fra Søgård i Roushøje. Malet o. 1871.

tønder korn i timen). Regnbygger gjorde møllens gang ustadig.

Vindmøllernes produktivitet har været afhængig af beliggenheden, om der er fri vind til alle sider.

Spangsbjerg Vandmølle

Der er omtalt vandmøller her på egnen siden 1400-tallet, nemlig i Spangsbjerg (omtalt første gang 1427), Guldager (1433), Kokspang (1446) og Sønderris (første halvdel af 16. århundrede).

Spangsbjerg Mølle blev nedlagt 1936, og møllesøen blev udtørret, engarealet afvandet. Møllesøen er

i de senere år blevet genetableret.

Møllehusets ruin er fjernet, og på stedet er der rejst en boligafdeling med navnet "Spangsbjerg Møllegård". På en af bygningerne sidder den viste mindeplade (På billederne ser man kun vindmøllen!).

Spangsbjerg mølle og nogle af dens ejere

Møllen har haft skiftende ejere, bl.a. Bramming Hovedgård og kronen.

Ifølge mundtlig overlevering blev bønderne på et tidspunkt tvunget til at anlægge en dæmning til mølledammen.

Det vides, at hele Jerne sogn fik malet her i 1600-tallet. I 1838 formaledes 3060 tønder korn til mel og 1620 tønder til gryn (1 tønne korn = 139,1 liter).

Maturin Castesen, der var præst i Jerne 1700-1747, har ejet møllen. (Der er en mindetavle over ham i Jerne Kirke). Herefter begynder en opgangstid.

1761 tilhørte møllen Morten Spangsbjerg, og i slutningen af 1700-tallet var møllen nærmest et gods. Der hørte 14 fæstegårde ind under Møllen.

Mølleren har været kongelig privilegeret. Ifølge bevillingsbrevet kunne bevillingen ikke fratages ham, så længe han ikke nægtede at male for bønderne. Hans betaling for at male var en "toldkop" fuld. Dette svarede til 1/18 af det malede korn.

Møllen brændte 1834 og blev opbygget i mere tidssvarende skikkelse. Møllesøen var på det tidspunkt godt 18.000 m².

I 1852 overgik Spangsbjerg Mølle i tre generationer til en gammel møllerslægt, der har ejet de fleste af vandmøllerne i det vestlige af Ribe amt: Niels Hansen indtil 1865, hvorefter sønnen Hans Chri-

En tilgroet Spangsbjerg Møllesø 1998
Foto: Poul Højbak

stian Hansen overtog den. Som tredje generation blev Termann Tranberg Hansen i 1902 til 1917 den sidste egentlige møller på Spangsbjerg (- se foto!). Herefter overgik den til et konsortium, der omdannede Møllen til kartoffelmøllersfabrik frem til 1920'erne.

I 1859 blev der tilbygget en vindmølle, som malede hvede til flormel. Den havde datidens bedste maskiner og fik stor søgning fra omegnen. Der var foruden møller Hansen selv 2-3 møllersvende. Toldkornet anvendtes til studedefining i det tilhørende landbrug. Studene gav gødning, som forøgede det dyrkede areal.

Der afgik en vogn til Varde én til to gange om ugen indtil Esbjerg fik betydning. Da afsendte man to gange om dagen en fuldt belæsset vogn til byen. Før Esbjerg Valsemølle kom, forsynede Møller Hansen omtrent hele Esbjergs befolkning med brødkorn.

Elektriciteten og konkurrence bidrog til, at det gik tilbage for møllen. Den tilkoblede vandturbine leverede elektricitet til gården.

H. C. Hansen var en ægte vestjysk handelsmand, der bl.a. forsynede byggeriet af Esbjerg havn med sten. Dette førte til den folkelige talemåde: "Spangsbjerg-mølleren forvandler sten til brød". Han var endvidere interesseret i fine antikviteter.

Det var også ham, der solgte jord til Spangsbjerg Sanatorium,

Gjesings historie 1-24

**TRÆK AF
GJESINGS
HISTORIE**

Billedet viser den sidste møller på Spangsbjerg: Termann Tranberg Hansen.

Billedet er venligst udlånt af Kirsten Beiter Andresen.

og han spillede en stor rolle ved jordopkøb til Nørreskoven.

Holger Villadsen har ejet Spangsbjerg Møllegård efter at mølleledriften var ophørt. Han rejste en møllesten med inskriptionen: "Her lå Spangsbjerg Mølle / Omtaltes første gang 1427 / Nedrevet 1941 / Møllens og egnens historie er uløseligt knyttet sammen."

Der har åbenbart ikke været møllestue på Spangsbjerg, for Termann Tranberg Hansen omtaler en bæk, hvor folk kunne spise deres mellemmad, mens kornet blev malet. De havde spændt hestene fra vognen. Om der var staldplads, meddeles der ikke noget om.

Som før nævnt blev Møllen nedlagt 1936. Under Hedeselskabets medvirken blev Spangsbjerg Møllebæk reguleret mellem banelinien og Møllen, og mølledammen og engarealerne blev udtørret. Der blev betalt 3000 kroner i erstatning for vandkraftens nedlæggelse.

Vandmøllen har været velfungerende, men har under tørkeperioder manglet vand. Det samme har været tilfældet ved frost om vinteren.

Møllernes rolle i det danske samfund.

Møllernes hovedopgave har været at omdanne kornet til dyre- og menneskeføde.

Mindre kendt er det, at de i vid udstrækning har været brugt til papirproduktion, uldspinderi og klædeforarbejdning, møntslagning, tilvirkning af krudt samt værktøjs- og våbenindustri (hammer- og drejeværker, smedning, slibning og polering af emner).

Mekaniseringen af landbruget begyndte med møllerne, og deres energihverredømme forsvandt efter 2. verdenskrig. De nye elproducerende vindmøller falder udenfor denne beskrivelse. (Det skal dog nævnes, at Danmark er absolut førende internationalt med vindmølleproduktion. Dette skyldes praktisk anvendelse af vindkraft samt forskning bl.a. på Askov Højskole).

Ejerne

I gammel tid var møllerne ofte ejet

Spangsbjerg Mølle eksisterer ikke mere, men for at få et indtryk af en vandmølle, bringes her et foto af Åbenrå Slotsmølle.

Foto 1998: Poul Højbak

af kongen, herremændene eller klostrene. Ellers har møllererhvervet i århundreder været privilegeret, og mølleren var en slags embedsmand, der ofte rangerede socialt lige efter præst og degn. Til møllen hørte som regel landbrug, så de fleste møllere har siddet godt i det økonomisk.

Folkemindesamleren Evald Tang Kristensen (1843-1929) fortæller: "Forhen da mølletvungen bestod,

var mølleren en af de største i sognet. Når han kom til et samlag, tog alle huen af, tyssede, hvis nogen var lovlig højroset, og gjorde plads. Det hed: 'Der kommer mølleren'. Nu er forgyldningen gået af Sankt Gertrud. Man lægger knap mærke til ham og det hedder: 'Åh, det er ikke andet end mølleren'."

Nogle møller har været drevet af fæstemøllere, som ofte har været nødt til at have biindtægter ved fx at istandsætte landbrugsredskaber for bønderne.

Livet på møllerne

Møllen virkede ofte dragende på mange unge. Det var stedet, hvor der skete noget: Nyheder blev udvekslet, og der var ofte en munter stemning i møllestuen, hvor mølle-gæsterne opholdt sig og blev bespist. Møllestuen var ofte med murstensgulv, langbord og traditionel fast bæk. I gården og stalden var der et leben af gæsternes vogne og heste.

I nyere tid gik mange unge i lære som møllersvend efter konfirmationen. Læretiden varede 2-3 år, hvorefter man en tid blev forbundet. Om muligt gik man på teknisk skole, men egentlige lærekontrakter var der først tale om efter 2. verdenskrig.

Der fandtes en overgang en fagforening "Dansk mølleriarbejderforbund", men den fik aldrig rigtig fodfæste. Møllersvendene havde en efter forholdene høj løn, og de regnede sig for mere end blot almindelige arbejdere. Desuden boede og spiste de på møllen, ofte som en del af familien, og de følte derfor en vis samhørighed med bedriften.

Arbejdstiderne har været flydende, for der måtte produceres, når forholdene var til det.

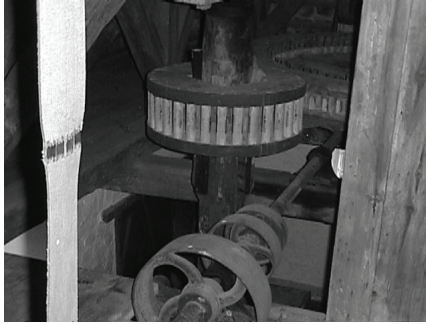
Møllerens indtjeningsmuligheder og beskatning

Møllerne var allerede fra de ældste tider forpligtet til at betale afgift til kongen eller kirken.

Ved matrikuleringer i 1600-tallet blev møllerne ansat til hartkorn ligesom jorden og betalte skat herefter. Møllerne blev i de såkaldte markbøger undersøgt, beskrevet og vurderet. Mølleriet blev privilegeret, og fri næring blev det først ved lov i 1852.

Som før nævnt var mølleren ofte en holden mand. Han fik 1/18 af kornet som betaling for at male det.

”Når mølleren mangler brød, er landet i nød!” Dette ord-sprog siger måske lidt om folks syn på mølleren.

Et kig på
kraftoverføringen
i en vandmølle
Foto 1998: Poul Højbak

Serien
”Træk af Gjesings historie”
fortsætter.

Eventuelle bidrag og
henvendelser
til
Poul Højbak
Ulvevej 62, 1. th.
Tlf. 7515 8945